

Kristendomen tusen år i Sverige

Före fornnordisk tid

Under fornnordisk tid fanns i vårt land tron på de germanska stammarnas gudar som hos oss brukar kallas Asar. Dessa gudar delade vi med övriga Indoeuropéiska folk. Indoeuropéerna var ett antal stammar som ca 2000 år före vår tideräkning utvandrade från de centrala delarna av dagens Ryssland. De var nomadiserande fårskötare. De olika stammarna fogades samman med ett gemensamt språk, gemensam andlig kultur, ett strikt hållet treståndssamhälle och sin gemensamma tekniska kunskap. Därför återfinns alla fornnordiska asagudar i Indiens Hinduism. Men då under andra namn.

Indoeuropéernas invasionsvågor gick i två riktningar. Indien och Europa. Därav namnet *Indo-européer*. Det gamla gemensamma språket vet vi inget om men det äldsta indoeuropéiska skriftspråket är Sanskrit som är Hinduismens urgamla heliga språk. Än idag läses heliga skrifter på detta språk och man kan höra hymner sjungas och reciteras med säregna men ändå på något sätt bekanta tonsteg. Sanskrit är dock för de flesta hinduer vad den gamla kyrkans latin var, ett språk för texternas bevarande. Men inte var mans egendom.

Indoeuropéernas gemensamma gudavärld var indelad i tre nivåer:

- 1. Överguden - magisk och mäktig men också rättvis och prästerlig.
- 2. Stridsguden – styrkans drakdödande gud.
- 3. Folk-och produktionsguden – ofta gestaltad som ett par som på olika sätt fått kämpa för att få komma in i gudavärlden. Den kvinnliga gudomen hörde till denna grupp men hade anknytning till de två högre gruppernas gudar. Freja hörde hit. (Frigg var Odens, övergudens maka. Freja och Frigg brukar ofta blandas ihop.)

Det är inte svårt att se att de tre stånden med sina specialfunktioner i det indoeuropeiska samhället var ett återsken av denna gudavärld. De tre stånden var:

1. auktoritetens, styrkans och produktionens stånd dvs ledare/domare/präster
2. krigare
3. bönder och hantverkare.

De indoeuropeiska stammarnas tekniska kunskap innebar bland annat att de kände till bruket av två ting som skulle få dem att avgå med segern i mötet med andra folk. Hästen och järnet.

Rytteri och järnskodda pil- och spjutspetsar gjorde de indoeuropeiska stammarna framgångsrika i krig. Deras välorganiserade samhällsstruktur och vana vid snabba förflyttningar var också en stor tillgång då de mötte de många gånger högt stående stenålderskulturerna. Som mötet med den Mykenska kulturen på Kreta där det gamla palatset Knossos intogs och ödelades. Senare generationer kom att spinna intressanta myter om hur detta "egentligen" gick till.

Det grekiska sagodjuret *centaur*, hälften häst och hälften människa, kan ha uppstått ur det intryck kretensare och andra urinvånare i Europa fick då de för första gången såg hästar och beridet rytteri. Den grekiska mytologin lånade sedan in detta sagodjur och det beskrivs verkligen som en erövrare. Centaurerna var nämligen våldsamma slagskämpar, begivna på vin och rövade bort de kvinnor de kom åt. Dessutom gömde de sig i skogarna där de åt rått kött och gruffade sins emellan. En förfadersbeskrivning att vara stolt över. - Eller hur?

Centaur; Parthenon Athen

Invasionen av Europa skedde i olika anfällsvågor. Mot Grekland stormade t ex *Joner, Dorer* och *Akkajer*. Italikerna nådde snart Etruskernas rike i nuvarande Italien och Rom kom att grundas. I dagens Europa är det bara Basker, Samer och Eskimåer som inte stammar från denna invandring. Det förklaras av geografiska skäl.

95% av Europas befolkning talar idag språk som är sprungna ur den indoeuropeiska språkstammen.

Fornordisk tid

Sanskrit

Varuna	<i>Ouranos</i> (<i>grekiska</i>)	(<i>lat Uranus</i>)
Vata	Odinn (<i>isländska</i>)	(<i>sv Oden</i>)
Marut	<i>Mars</i> (<i>latin</i>)	(<i>sv Tor</i>)

Om vi jämför veckodagarnas namn mellan den romerska veckan och den fornnordiska (germanska) veckan, ser vi hur utvecklingen fortsatt:

Romersk vecka

Fornordisk vecka

Solens dag	Solens dag	= söndag
Månens dag	Månens dag	= måndag
Mars dag (<i>jmf fr. mardi</i>)	Tyrs dag	= tisdag
Mercurius dag (<i>jmf fr. mercredi</i>)	Odens dag	= onsdag
Jupiters dag (<i>jmf fr. jeudi</i>)	Tors dag	= torsdag
Venus dag (<i>jmf fr. vendredi</i>)	Friggs dag	= fredag
Saturnus dag (<i>jmf enh. Saturday</i>)	Lögar dag	= lördag

Den fornnordiska religionen kännetecknades inte så mycket av vad man trodde på som det man gjorde. Därför är kultbruk och livsmönster det som mest kännetecknar de religionsyttringar som rådde innan kristendomen nådde vårt land.

Vi vet ganska lite om det forntida Sveriges religiösa liv. Det är först under järnåldern och vikingatiden som vi har skriftliga källor. Förkristna dokument förekommer mycket sparsamt. Både Snorre Sturlasson och Adam av Bremen som lät teckna ned den förkristna traditionen var kristna och de flesta runstenarna är faktiskt från kristen tid.

Däremot återfinns den gamla religionens kult i våra ortnamn. T ex –harg och –vi, som betyder åker/offerplats. (jämför Vi-näs). De gamla gudanamnen finns också i flera ortnamn. T ex Torsåker och Odensala.

Dyrkan av gudarna skedde ofta i offer eller blot. Offren förrättades ofta av husfadern, men det fanns också ett särskilt prästerskap. Hästen var Odens offerdjur, bocken Tors och svinet Frös. Ofta skedde offren under gemytliga former där det hölls gille och man åt kokt kött och drack öl. Mest bekant bland dessa högtider är julen. Ordet jul är förkristet och julbock och julgris har sitt ursprung i dessa riter. Myten om den underbare grisen Särimmer som uppstod i stian efter varje rejäl grisfest behöver inte vara förkristen. Den kan ha tillkommit som en elak reaktion på missionärernas försök att ersätta de populära Tor-och Fröfesterna med Jesus-barnets födelse.

Volseriten inföll i mitten av december och var en fruktbarhetsrit som särskilt kvinnorna uppskattade. De träffades då för sig själva till rejäla "tjejsnack" och turades om att rimma så oanständigt som möjligt. I en god skrift som denna ska jag bara antyda de mildare detaljerna och då kan vi nämna att den som mediterar över formen på Hornet och Lussekatten kan se att de är sprungna ur de urgamla heliga bröd som åts i samband med dessa riter för att ge ökad fruktsamhet. Kvinnorna ville ha stora starka karlar men också kunna amma sina barn rejält för att på så sätt kunna säkra ättens fortbestånd. Samma fruktbarhetsmotiv och kärleksfulla omtanke om de forntida familjeöverhuvudena var temat för majstångsresningen. Missionärerna kristnade dessa riter. Lucia är ett okänt helgon i de flesta länder, utom de nordiska och i Syracusatrakten i Italien varifrån hon kom. Evangelietexten på Johannes Döparens dag på midsommardagen skulle lugna ner de värsta utlevelserna i den ljusa midsommarnatten. Munkarna lyckades inte förbjuda den populära midsommarstången som skulle ge fruktbarhet. Då gjordes en kompromiss; Den vederstyggliga fruktbarhetssymbolen vändes upp och ner så att den skulle påminna om ett kors. (Meditera över hur den såg ut innan.) Ljusets drottning, Lucia och korsets allvar kristnade nödtorftigt de omtyckta sammankomsterna. Prästerna fick predika och folket festa. Vilket som var viktigast vet varje präst som utan rejäl högtalarförstärkning ombetts "säga några ord" vid en midsommarstång.

- Varför var då dessa fruktbarhetsriter så viktiga?

Jo, i en tid då pensionssystem och äldrevard inte fanns fick man lita till ättens omsorg. Denna tankegång gör än idag barnbegränsningsprogram i utvecklingsländerna svåra att genomföra.

Kristendomens ankomst till Sverige

829 anlände munken Ansgar till Birka på Björkö i Mälaren. Han var utsänd av Karl den Stores son Ludvig den fromme, som anlade en mycket stillsammare missionspolitik än faderns mer krigiska.

Därför kan man med rätta säga att kristendomen firar tusenårsjubileum i Sverige. Det var först omkring år 1000 missionsförsöken återupptogs. Denna gång från två håll, Hamburg-Bremen och England. Till en början dominerade den engelska missionen. Vikingarna hade haft goda kontakter

Den äldsta Kristusbilden i Sverige från 900-talets Birka. Halssmycke 3,4 cm högt funnet i en kvinnograv

med England och Olof Skötkonung döptes några år in på det nya årtusendet i Husaby källa av den engelske biskopen Sigfrid. Olofs Sverige omfattade delar av mellan-sverige och de västra delarna kristnades snabbt. De östra däremot gjorde motstånd mot den nya läran eftersom inflytandet från den gamla trons centrum, Gamla Uppsala tempel, var en stark konkurrent. Som en kristen motpol till Uppsala grundade Olof Skötkonung en ny stad. Sigtuna (Sigfrids gård, efter dopprästen). Sigtunas kyrkoruiner är rester av landets äldsta kyrkobyggnader. Missionen skedde etappvis och Västmanlands/Dalarnas missionär var S:t David, enligt traditionen.

Länge såg missionen ut att misslyckas, men ca år 1100 brann Uppsala tempel ner och på platsen uppfördes den kyrka som redan 1164 blev Sveriges första domkyrka. Stiftsindelningen hade växt fram och de äldsta svenska stiftet är Uppsala, Linköping, Västerås, Skara, Strängnäs, Växjö och Åbo. Åbo var vid denna tid svenskt, men inte Lund som med sin gamla domkyrka tillhörde den danske ärkebiskopen.

Sverige blir ett kristet land

Skiftet mellan germansk religion och kristendom fick snart genomslag i landskapslagarna. Oftast citerad är väl inledningen till den Äldre Västgötalagen:

*Kristus är främst i vår lag. Sedan är vår kristna lära
och alla kristna, konung, bönder och alla bofasta män, biskop och
alla boklärda män.*

Orsaken till att biskop och boklärda män nämns efter bönder och bofasta visar att den urgamla synen på ätten och jorden som de verkliga rikedomarna ännu levde och det var ju de som givit konungen hans makt. Men Kristus främst, visar att nu var kristnandet lagstadgat och att en ny, oftast barmhärtigare lagstiftning införts. Landskapslagarna är en sammanslagning och ett försök till kompromiss av urgammal germansk rättsuppfattning och Romersk s k kanonisk rätt. I den gamla Västgötalagen finns en skrivning som vittnar om detta. Den härstammar utan tvivel från förkristen tid: Den som går ed skall säga: Så sant gudarna är mig nådiga!

Ättesamhällets blodshämnd försökte kyrkan få bort, men att en enskild gärningsman skulle straffas då ätten skymfats kändes inte bra för de skummande sinnena. Så kom faktiskt kyrkan att införa dödsstraff som ett svar på ättesamhällets ofta långslitna och mycket blodiga blodshämnder. Men man följde germansk rättsuppfattning då det gällde dråp och misshandel. Sådana brott kunde lösas med böter. Av dessa böter fick givetvis konungen sin del.

Kyrkans individualistiska uppfattning märks också då det gällde donationer av skog och mark. Sådana var tillåtna i den kanoniska rätten utan att ätten rådfrågades. Något som var helt otänkbart enligt germansk rätt.

Den största förändringen av det svenska samhället då det mötte den kristna kyrkan var nog ändå träldomens avskaffande. Då landskapslagarna skrevs levde ännu träldomen. Först 1335 avskaffades slaveriet i Sverige. Kyrkan hävdade alla människors lika värde och i kyrkolivet gjordes ingen åtskillnad mellan fria och trälarna från kyrkans sida. Kyrkan tog dock ingen strid mot klassamhället som sådant, utan attityden var den att de fattiga skulle behandlas barmhärtigt och få allmosor. De fria trälarna blev oftast kvar vid sin läst på stormansgårdarna men de kunde nu bilda familj välsignad i sockenkyrkans hägn. De forna trälkvinnorna blev nu mans hustru, som man inte fick fara fram med som man ville. En del lämnade sin hembygd och gav sig ut till obebyggda trakter där ny mark bröts. På så sätt skedde en kolonisation norrut i det forna Sverige.

Bygga kyrka

Från mitten av 1000-talet inleddes en intensiv kyrkobyggnadsperiod i Sverige. De första träkyrkorna är nästan alla borta, men flera stenkyrkor finns ännu kvar. Att bygga kyrka var oftast sockenmännens gemensamma uppgift och i några landskapslagars kyrkobalk regleras det i detalj hur det skulle gå till. På många håll var det naturligtvis inte så påkostat, men kyrkan var och förblev sockenbornas gemensamma angelägenhet och ansvar. Ett smycke för hembygden, en port till Guds rike till vilken man bars som barn, konfirmerades, gifte sig, stod fadder, själv lät döpa sina telningar och slutligen bars bort för att få sin sista vila på socknens kyrkogård. Omsluten av den älskade fosterjorden.

Bränning och gravsättning i bygravfält kom ur bruk. I den vigda kyrkogårdsjorden skulle alla vila. Men det fanns några undantag. Odöpta och självspillingar. Barn som avled före dopet, som vid denna tid ännu skedde på den åttonde levnadsdagen, fick inte begravas i vigd jord. I många kyrkogårdsmurar och ytterkanter har man senare funnit små skelettdelar i grunda gravar eller instoppade under någon stor sten som flyttats och åter baxats på plats. Troligtvis av sörjande föräldrar som gjort vad de kunnat för att få barnen i vigd jord. Självspillingar såg ättesamhället och kyrkan olika på i vissa fall. Det fanns under vikingatiden ett bruk för gamla och sjuka krigare att själva kasta sig på sina spjut hellre än att dö sotdöden. Det fanns också harakiriliknande lösningar på problematiska situationer där man kunde rädda sin egen och ättens ära genom att göra slut på sig själv. Dessa bruk förekom dock sparsamt. Tvister rörande självspillingars gravrätt uppstod och kyrkans flottaste kompromiss sådana gånger blev att erbjuda plats på

kyrkogårdens norra sida. Däremot visar modern forskning att de s k ättestuporna inte var så vanliga, om de över huvud taget förekom.

Kyrkorna placerades vanligtvis vid vattendrag eller rullstensåsar. Dvs i anslutning till det primitiva vägsystem som stod till buds. S:t Laurentius kapell på Sollerön anlades vid Klikten. En plats som troligen använts som kultplats i äldre tid. Landhöjning och dikning m m har gjort att platsen inte ligger lika nära vattnet idag men i en tidigare artikel i Sool-Öen har Åke Knutz visat hur platsen en gång kan ha sett ut.

Medeltida kyrkoliv

På söndagen bevistade alla sockenbor som kunde mässan. Det var självklart. Kyrkoplikt infördes först på 1600-talet på kungens order för att prästen efter predikan skulle kunna läsa upp konungens befallningar. Då började även ordentliga kyrkböcker föras för att ge statsmakten underlag till utskrivning av krigsfolk och skatt. Husförhör inrättades för att kontrollera att församlingsborna var av den rätta läran. Sverige ledde ju den protestantiska kampen mot katolicismen i 30-åriga kriget och ideologisk likriktning ansågs nödvändig.

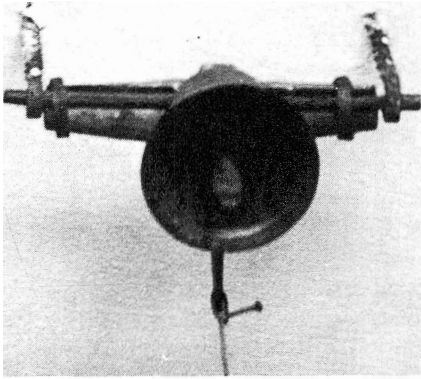
Men i den medeltida församlingen var gudstjänstfirandet en självklarhet. Söndagens mässa, högmässan, var veckans höjdpunkt. Mässa med nattvard firades veckans alla dagar. Ibland, då det var bråda tider i skog eller fält, firade prästen mässan ensam. Men han gjorde det i vetskap om att alla hädangångna sockenbor och Herren själv med sina änglar var närvarande vid nattvardsbordet där de alla, tillsammans, bad för bybornas väl och ve.

Då byborna hörde sockenkyrkans klocka ringa tog de en kort paus i arbetet och sänkte sina huvuden i en stilla bön. För de visste att deras präst och avlidna anförvanter bad just för dem inför den Herre som stigit ned till det enkla altaret, i gestalt av bröd och vin.

Söndagens högmässa var på medeltiden föredömligt kort. Kanske en halvtimme. Prästen sjöng hela mässan på latin. På vardagar läste han den. Det förekom också själamässor på denna tid. På årsdagen av ett dödsfall kunde en anhörig begära själamässa och förbön för sin avlidna anförvant. Socknens präst vistades således mycket mer i kyrkan än idag. Bruket av själamässor förklarar också varför kyrkor i större städer, som t ex Västerås Domkyrka, har så många sidokor. Därinne lästes själamässor hela dagarna av präster som kom och gick tillsammans med sorgehus. Detta är ett bruk som vi numera bara återfinner kring Allhelgonahelgens minnesgudstjänst. Den avskaffades 1772 och återinfördes så sent som 1954. Anhöriga och de som tvingats lämna hembygden kan stanna upp och tänka på sina hädangångna nära och kära också nu för tiden.

Musiken i medeltida landsortskyrkor var mycket enkel. Enstaka sångare lärde sig de latinska texterna och svarade prästen med en sång som följde de svåra gregorianska melodierna. Orglar kom i bruk först efter reformationen. Sjungande korgossar kunde finnas i städerna där klosterskolornas klasser fick tjänstgöra. Men på landet fanns de nog bara sparsamt.

I den gamla kyrkan ansågs det att prästen i mässan också frambar Kristi offer inför Gud. Dvs döden på korset skedde gång på gång, för att blidka Den Väldige. Prästen bar fram det å församlingens vägnar. Hans egna och sockenbornas synder skulle överskylas och försonas då brödet bröts och vinet välsignades. För att markera detta, klingade man i en primklocka belägen inne i koret.

Primklockan i Lillkyrkan har hängt i S:t Lars kapell.

Förekomsten av primklockor i ett kyrkorum är alltid ett säkert tecken på att kyrkan är medeltida. I Sollerö kyrka finns en sådan i Lillkyrkan. Den har funnits i S:t Lars kapell. Därför vet vi att de gudstjänster som i korta drag presenterats här också firades där.

Tiderna har ändrats. Församlingensbornas anknytning till sockenkyrkan och allt den representerar är ändå en länk som består. Än stiger Herren med sina änglar och alla trogna av alla tider ned runt altarrunden så snart två eller tre församlas i hans namn.

Hans Lundin